

Talar ni bra latin? (och grekiska?)

Den korrekta betoningen av medicinska termer kräver kunskap om skillnader mellan latin och grekiska.

Denna artikel börjar med obligatorisk högläsning. Varsågod: *mellit*us, *prost*ata, *ret*ina. Föll tonvikten på första eller andra stavelsen? Det kan jag förstås inte veta. Men ett vet jag ganska säkert: alla åtta möjliga kombinationer har nog hörts. Åsikterna om betoningen är alltså delade. Har detta någon betydelse för vården? Knappast, försåvitt patienten inte råkar vara en sjukligt överkänslig språkpolis, dessutom belastad med gamla latinkunskaper. Då skulle en fel-placerad betoning möjligen påverka puls och blodtryck.

Ändå finns här en del av intresse för medicinare. Både *tonvikt* och *betoning* innehåller det välbekanta grekiska morfemet *ton*, som betyder 'spänning' och 'tryck'. Det ingår i *hypertoni*, *muskeltonus* och *tonikum* ('spänna' och 'stärka' ligger nära i betydelse). En strängs spänning (t ex på lyran) ger upphov till en viss *ton*. Denna musikaliska utvidgning är basen i ord som *betoning* och *tonvikt*. Att betona är att lägga på en ton.

Detta beror på att greker och romare hade en annan typ av ordbetoning än vi, nämligen en *musikalisk accent*, till skillnad från vår *tryckaccent*. Där vi lägger på ett kraftigare tryck, där höjde de klassiska folken tonen. Hur det lät, hur många hel- eller halvtoner man gick upp, det vet vi inte mycket om.

Den grekiska termen för accent är *prosodia*, där *pros* betyder 'till' och *odia* 'sång'. En sång kan vi än i dag med ett grekiskt lånord kalla ett *ode*. Den latinska termen *accent* består av *ad*, 'till', och *cantus*, 'sång'. Den är tydligen ett översättningslån från grekiskan. Även om vi övergått från sång till tryck påminner morfemet *ton* i *betona* om det musikaliska arvet. Hur accenten än realiseras kvarstår problemet att placera den rätt.

Grekiskans accent är mycket fri. Av den anledningen infördes redan under antiken accenttecken, akut, grav och cirkumflex. De betecknade olika tonhöjder. Samma tre tecken lånades senare av franskan, men då med helt andra funktioner än betoning.

Penultimaregeln. Latinsk accent är desto mer reglerad. Alla latinare tvingas

Förr: Hippokratēs. Nu: Hippokrates.

under de första lektionerna inpräglade nästan undantagslös regel, ofta benämnd *penultimaregeln*. Det latinska adjektivet *penultimus* betyder 'näst sist', och *penultiman* är den näst sista stavelsen. Alla latinska ord betonas antingen på *penultiman* eller på *antepenultiman* (stavelsen närmast före). Betoning på sista stavelsen, *ultiman*, är vanlig i grekiskan men okänd i latinet. Hela svårigheten i latinet är att välja mellan penultima och antepenultima.

Med stavelse menas i detta sammanhang en vokal + närmast följande konsonant(er).

Den stavelse som avgör accenten är penultiman. Den betonas om *minst ett* av följande villkor är uppfyllt:

- vokalen följs av två eller flera konsonanter
- vokalen är lång. (Latinet hade långa och korta varianter av alla vokaler.)

Är båda kraven tillgodosedda blir skälet för betoning desto starkare. Saknas båda kriterierna flyttas accenten bakåt till antepenultiman.

Accenten markeras i det följande med hjälp av accenttecken, som placeras omedelbart efter vokalen i den betonade stavelsen om vokalen är lång. Om vo-

kalen är kort placeras accenttecknet i stället efter konsonanten i den betonade stavelsen.

Regelns tillämpning. Lättast att observera och omsätta i praktiken är regeln om flera konsonanter, som ger penultimabetoning åt exempelvis *maxil'la* och *trochan'ter*. Regeln om vokalens längd får betydelse bara om den följs av en enda konsonant. Den är något vanskligare att tillämpa eftersom vokallängd normalt inte utmärks i skrift (utom i latinska lexikon). Det finns ett blödnings-tillstånd som kallas *pur'pura*, medan bristning heter *ruptu'ra*. Det första ordet har kort *u* i penultiman, det andra långt. På samma sätt har *spec'imen* kort *i*, *molí'men* långt.

Problemet med penultimans vokal är i verkligheten inte så knivigt som man kan befara. En rad olika ordslut och ändelser förknippas med antingen kort eller lång vokal. De latinska diminutivsuffixen *-ol* och *-(c)ul* har kort. Ingen bör missa accenten på *clavic'ula*, *sca'pula* eller *malle'olus*. Det grekiska adjektivsuffixet *-ic* har alltid kort *i*, alltså *chro'nicus*, *op'ticus*. Det är troligen därför som de latinska *umbili'cus* och *vesi'ca* ibland får fel accent. Penultiman ska här betonas

eftersom *i* är långt. Utanför medicinen har latinet åtskilliga ord av samma typ: *ami'cus*, 'vän', *formi'ca*, 'myra', *pudi'cus*, 'blygsam', 'kysk', *urti'ca*, 'brännässla' och i sjukdomsläran 'nässelutslag', 'kvaddel'.

De flesta latinska suffix har lång vokal. De utgör ofta penultima och är då alltså betonade. Några latinska exempel: »fullhetsuffixet« *-os* som i *ulcero'sus*, adjektivsuffixet *-al* som i *fronta'lis*, adjektiv- och substantivsuffixet *-in* som i *angi'na*, *intesti'num*, *mediasti'num*, *scarlati'na*, *uteri'nus* och många fler. De viktigaste undantagen med *-in* är *fe'mina* och *re'tina*.

Näthinna kräver en extra behandling, om inte annat ett försvar för min givna betoning. Suffixet *-in* avleder här substantivet *rete*, 'nät'. I den funktionen har suffixet regelmässigt lång vokal, jämför *uteri'nus*, *palati'nus* etc. Det märkliga är att *re'tina* redan vid sin bildning på medeltiden betonades på första stavelsen. Så har det alltid varit i italienskan, som skrupulöst brukar konservera den latinska accenten. Italienska etymologiska ordböcker ger förklaringen att termen redan från början felaktigt associerades till verbet *retinere*, 'innehålla', 'hålla kvar', som har kort *i*. Att jag brukar rekommendera betoningen *re'tina* beror i någon mån på att den är den ursprungliga, men framförallt på att den lever kvar i modern engelska.

En mer problematisk stavelse är *-it*. Då bortser vi från det grekiska inflammationssuffixet *-it(is)*, som har långt *i*. I latinska termer förekommer kort vokal som i *co'itus*, *decu'bitus*, *obe'sitas* och *vo'mitus*, men också lång, som i *acqui'situs*, *melli'tus*, *pruri'tus*, *tinni'tus*, (*pulex*) *irri'tans*. Termer som används återkommande i svenskt tal påverkas och förändras som alla andra ord. Språket lever, fel blir ibland rätt. I dag har betoningen *tin'nitus* slagit igenom, den är till och med påbjuden av Svenska Akademiens ordlista, från vilken varken läkare eller deras sekreterare är dispenserade. Fortfarande måste betoningarna *melli'tus* och *pros'tata* anses som de riktiga. Det vore dock spilld möda att försöka återföra alla supportrar av *mell'litus* och *prostata(n)* till ordningen. Dessa betoningar har på sina håll blivit de gängse. Kanske får man tala om olika dialekter i terminologin.

Panta rei? Detta låter litet som *panta rei*. Det finns dock tillfällen då betoningen inte flyter, då en språkrådgivare måste vara kaxigare. Här kommer några exempel.

De latinska termerna *cor'nea* och *her'nia* är trestaviga. De näst sista stavelserna är de ensamma vokalerna *e* och *i*. Latinets penultimaregel säger att en vokal direkt före en annan vokal, alltså

utan konsonant emellan, alltid är kort. Som penultima är den alltså obetonad. I grekiskan är det i stort sett tvärtom. Och i detta fall lämnades den grekiska betoningen intakt i latinet. Det räcker att nämna *trache'a* och *anaemi'a*.

Förväxlingar här känns som övergrepp på de båda språkens fonetiska själ. På förekommen anledning nämner jag några latinska exempel där grekisk penultimabetoning vore mycket störande. Den borde kvalificera för en anmälan till en språklig HSN. Alltså: *calca'neus*, *poplit'eus*, *sanguin'eus*, *sponta'neus*, (*vesi'ca*) *fel'lea*, (*Digita'lis*) *purpur'ea*, *i'leum*. Grekiska termer med betonat *e* är minst lika många: *arachnoide'a*, *coccyge'us*, *deltoide'us*, *perine'um*, *peritone'um*, *perone'us*, *sigmoide'um*, *thyroide'a*.

Det kvantitativt dominerande avsteget från latinets penultimaregel utgör alla grekiska abstrakter på *-ia*. Flera sidor skulle kunna fyllas med exempel: *anorexi'a*, *anatomi'a*, *ectomi'a*, *emboli'a*, *hemiplegi'a*, *neuropathi'a*, *psichiatri'a*. Ännu fler finns utanför medicinens domän: *democrati'a*, *economi'a*, *philosophi'a* osv. Här finns inga undantag, här är avsteget från penultimaregeln konsekvent. Lika regelbundet slutar försvenskningarna på betonat *-i*: *anorexi'* (inte *anorexi'a!*), *psykiatri'*, *ekonomi'* etc.

Alla andra grekiska suffix har konverterat till ortodox latinsk accent. Det latiniserade *embolis'mus* går tillbaka på ett grekiskt *embolismos* med en för latinet omöjlig ultimabetoning. Alla »ismer« har denna förhistoria. Grekiska termer med »sjukdomssuffixet« *-osis* och »tumörsuffixet« *-oma* betonades i regel på antepenultiman. Men suffixens långa *o* (omega) ger dem accent i latinet.

En annan lika bindande regel säger att alla antika grekiska egennamn uttalas med latinsk accent. Denna praxis har mer än tusenåriga anor. Här är några namn ur medicinhistorien med sin ursprungliga grekiska accent: *Hippokrat'es*, *Asklepios'*, *Galenos'*. De båda sista var alltså ultimabetonade. Utanför medicinen finns många namn där den grekiska accenten är främmande för oss, t ex *Aristotel'es*, *Hom'eros*, *Oidip'us*. Det händer att någon vän av språklig ordning upptäcker avvikelsen och yrvaket vill övertyga sig själv och andra att byta till den »rätta« grekiska betoningen. Vännen av ordning skulle med ett sådant försök skapa raka motsatsen, dvs med ett grekiskt ord *kaos*.

Till sist hoppas jag att dessa rader inte har skapat *kaos* i era egna betoningsvanor utan kanske rent av en smula *kosmos*, 'ordning'.

Hans Nyman

tidigare språkrådgivare vid Svenska Läkaresällskapet

»Tummen upp« för Läkartidningen

Läkartidningen har av Nätverket Språkförsvaret tilldelats ett diplom för att Läkartidningen som »vetenskaplig tidskrift inom medicin ... medvetet publicerar forskning och information«. Utmärkelsen delar Läkartidningen med 46 andra nordiska tidskrifter, bland annat Tandläkartidningen, som också ges ett erkännande för »ett medvetet språkarbete« och för sitt »adekvata språkval«.

Nätverket Språkförsvaret <<http://www.sprakforsvaret.se/sf/>> är en ideell, partipolitiskt obunden organisation. Man skriver på sin webbplats att alla, »från moderater till kommunister«, som delar uppfattningen att »svenska språket har ett egenvärde och måste försvaras bland annat gentemot engelskans framträngande« kan stödja organisationens verksamhet. Man anser samtidigt inte att svenska språket ska användas som ett medel för att nedvärdera andra, och därför publiceras inte rasistiska, chauvinistiska eller sexistiska texter där.

Varje månad väljer man ut ett antal myndigheter, företag eller personer som får antingen »tummen upp« eller »tummen ner« beroende på om de antingen arbetar till förmån för det svenska språket eller medvetet eller omedvetet undergräver dess ställning.

Läkartidningen fick sin utmärkelse under oktober månad 2008.

Jarl Holmén

redaktör för »Medicinens språk«

